

स्नातक तह तृतीय वर्ष पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन ४३१ मा

आधारीत

सिकाईका मुख्य सिद्धान्तहरू

एकाई २

लेखक

अप्सरा श्रेष्ठ

बिषयसुची

सिकाइका मुख्य सिद्धान्तहरू (Major Learning theories).....	3
क परिचय (introduction)	3
ख सिकाइका मुख्य सिद्धान्तहरू (The main theories of learning).....	4
१ व्यवहारवाद (Behaviorism).....	5
२ संज्ञानवाद (Cognitivism)	6
३ निर्माणवाद (Constructivism).....	6
२.२.१. व्यावहारवादी सिकाइ सिद्धान्तहरू र पाठ्यक्रमहरू र पाठ्यक्रममा तिनको प्रयोग.....	8
(Behaviouristic Learning Theories and their Implications to curriculum)	8
२.२.२ संज्ञानवादी सिकाइ सिद्धान्तहरू र पाठ्यक्रममा तिनको प्रयोग (Cognitivist Learning Theories and Their Implications to curriculum).....	11
२.२.३ निर्माणवादी सिकाइ सिद्धान्त र पाठ्यक्रममा तिनको प्रयोग (constructivist learning theories and their implications to curriculum).....	12
निष्कर्ष.....	14

सिकाइका मुख्य सिद्धान्तहरू (Major Learning theories)

क परिचय (introduction)

सिकाई सिद्धान्तहरूलाई पाठ्यक्रमका आधार मानिन्छ पाठ्यक्रम विकासका स्वास्थ्य आधारहरू सिकाई मनोविज्ञानबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ। पाठ्यक्रमका समस्याहरू समाधान गर्न मानिसको र सिकाइको प्रक्रियाको प्रकृति स्वभाव बुझ्नुपर्ने हुन्छ। ऐतिहासिक विश्लेषण अनुसार शिक्षा र ज्ञान बीच मा सम्बन्ध रहेको हुन्छ भने अहिले अनुसन्धानबाट पनि यी दुवै बीचको घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको पुष्टि भएको छ। छोटकरीमा भन्दा शिक्षा (Education) ले वैज्ञानिक सिकाइ (science of learning) को माग गर्दछ र त्यो वैज्ञानिक सिकाइ सिकाइका सिद्धान्तहरूले दिइने गर्दछ त्यसैले भनिन्छ सिकाइका सिद्धान्तहरू पाठ्यक्रमका आधारहरू हुन्। पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा सिकारु र सिकाईहरूलाई अलग राख्न सकिन्न किनभने पाठ्यक्रम सिकाई र सिकारु एकअर्कासँग अन्तर सम्बन्धित छन् भनिन्छ। (Curriculum is essentially a plan for learning) पाठ्यक्रमले सिकाएका लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको हुन्छ ती लक्ष्यहरू प्राप्तिका विधिहरू पनि तय गरिएको हुन्छ।

पाठ्यक्रमले मुख्य गरी तीनवटा कुराकानीहरूमा निर्णय गर्दछ। १ विषयवस्तुको छनोट र मिलावट गर्न २ विषयवस्तुलाई हेरफेर गरी प्राप्त गर्न नसकिएका उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न सिकाई अनुभवको छनोट गर्न ३ सिकाइको सर्वोत्तम अवस्थाको योजना निर्माण गर्न।

सिकारु र सिकाइका बारेमा उपयुक्त जानकारी नलि यस प्रकारको निर्णय गर्न सकिन्न कुनै पनि उमेर स्तरका लागि के सिकाउने भनी निर्णय गर्नु र त्यस बालकले के जानेको छ भने पता लगाउनु पर्दछ बालबालिकाका विकासका विशेषताहरू पता लगाइसके पछाडि उनीहरूमा कुन विषय कुन समयमा सिकाउने विषयका अनुभवको क्रमबद्धता कस्तो हुने र सिकारुका अनुभव अनुसार कुन विषय सिकाउने जस्ता कुराहरू निधो गर्न सकिन्छ। अर्थात् बालबालिकाका बौद्धिक क्षमताका आधारमा पाठ्यक्रमका विषयवस्तुलाई निर्धारण गरिन्छ सिकाइले स्थान्तरणबाट बालबालिकाको दक्षता कार्यकुशलता पता लगाई र सिकाइमा कुन विषयमा जोड दिने पता लगाउछ अतः कति उद्देश्यहरू प्राप्त भएर कति उद्देश्य प्राप्त कसरी सिद्धान्तको सहयोग पुर्याउदछ ।

समष्टिमा भन्दा चाहे अनुसारको पाठ्यक्रमको ढाँचा निर्माण गर्न मनोवैज्ञानिक ज्ञानको आवश्यकता पर्दछ पाठ्यक्रम ढाँचाहरूको निर्माण गर्न र शिक्षण विधिको निर्माण गर्न परम्परादेखि अहिलेसम्म सिकाइका सिद्धान्तहरूको प्रभाव अहिलेका पाठ्यक्रमहरूमा परेको छ। कतिपय classical विषयहरू अहिले अहिले पनि mental discipline का सिद्धान्तद्वारा सिकाइन्छ भने धेरैजसो विषयहरू नयाँ मनोवैज्ञानिक अनुसन्धानका नयाँ सिद्धान्तहरू सिकाइने गरिन्छ यसको अर्थ सबै प्रकारका सिकाईका लागि उपयुक्त हुने सिकाई सिद्धान्तहरूको अझ पनि कमी छ

किन्भने अहिले धेरै सिकाई का सिद्धान्तहरू व्यवहारमा छन् तर ती सबैलाई सामान्यभन्दा सामान्य सिकाई अध्ययनबाट निकालिएका छन् र सिकाइका प्रकृतिहरू जटिल पनि हुन्छ। अतः सबै प्रकृतिका सिकाइका लागि यस्ता सामान्य अध्ययनका सिकाई सिद्धान्तहरू उपयुक्त नहुन पनि सक्छन् उदाहरणका लागि क्रियात्मक सीप सिकाई सूचनाहरू सम्झनामा राख्न सिकाई अनुभवपूर्ण सिकाई धारणात्मक सिकाई वैज्ञानिक सिप सिकाई सामान्यकरण गर्ने सिकाई र समस्या समाधानका सिकाईहरू हुन सक्दछन् यस्ता विविध प्रकृतिका सिकाइहरूका लागि एउटै सिकाइको सिद्धान्त पक्कै पनि उपयुक्त मनोवृत्ति सिकाई चाख सिकाईका लागि अलग किसिमका सिद्धान्तहरूको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन सक्छ अर्थात् सिकाइहरू सामान्य तह र उच्च तह हुने गर्दछन् र सबैमा एकै किसिमका सिकाई सिद्धान्तको प्रयोग नहुन पनि सक्दछ।

आजसम्मका सिकाई सिद्धान्तमा व्यवहारवादी सम्बद्ध सिद्धान्तहरू अव्यस्त सिकाइमा ज्ञानात्मक सिद्धान्तहरूमा मनोविश्लेषणात्मक का सिद्धान्तहरू का गतिशील सिकाइमा केन्द्रित देखिन्छन् विद्यालय कक्षाको सिकाइ भने सामाजिक सेटिङमा आधारित हुन्छ र सामाजिक आधारका सिकाई सिद्धान्तहरू भने कमै मात्रामा देखिन्छ जे भएतापनि शिक्षण भनेको सिकाई प्रक्रियामा नै केन्द्रित हुने गर्दछ प्रयोगात्मक सिकाई सिद्धान्तहरू छोटो अवस्थामा पनि केन्द्रित हुन्छन् र लामो अवधिका लागि उपयुक्त हुने सिद्धान्तहरूको निर्माण को खाँचो छ वास्तवमा भन्ने हो भने जुन अवस्थामा सिकाइसिन्छ त्यस अवस्थाको अध्ययनलाई नकारिएको छ इगोन ब्रन्सविक अनुसार प्राणी र वातावरण बीचको सम्बन्ध अध्ययन गरी प्राणी विज्ञानको सिकाई सिद्धान्त प्रतिपादन गर्ने मनोवैज्ञानिकले बिसिँएको छ।

ख सिकाइका मुख्य सिद्धान्तहरू (The main theories of learning)

सिकाईका सबै सिद्धान्तहरू मानिस (Men) र व्यावहार (Behavior) को अवधारणा आधारीत छन् मानिसका बारेमा दुईवटा अवधारणा देखिन्छ । पहिलो अवधारणाले ममानबिय मस्तिष्कलाई मान्दछ भने दोश्रो अवधारणाले ईन्द्रियहरू(Sense organs) लाई मान्दछ ।

पहिलो अवधारणा मानविय मस्तिष्क श्रेष्ठ हुन्छ । मस्तिष्कमा तर्क गर्ने (Reasoning) सम्झने (Remembering) कल्पना गर्ने (Imagining) क्षमताका शाखाहरू हुन्छन् र अभ्यासको माध्यामद्वारा मस्तिष्कका यस्ता कार्यहरूको वृद्धि हुने गर्दछ । मस्तिष्कका यस्ता क्षमताहरूका कारण मानिसले सिकाई सिक्दछ । (Mind endowed with certain capacities) यस्को केन्द्र हो ।

कतिपय शिक्षण अभ्यासमा कठोर अभ्यास गराउनु पर्दछ भन्ने व्यक्तिहरूले यस सिद्धान्तको पक्षमा वकालत गरेको र कतिपय बिद्दालयहरूमा अभ्यासमा ल्याएको पाईन्छ । तर पनि यस्को

अबधारणाको सिकाई सिद्धान्त आज विस्थापित भईसकेको छ । यस सिद्धान्तलाई आधुनिक सिकाईको सिद्धान्त एतिहासिक स्थान मात्र दएको छ ।

सिकाइका मुख्य सिद्धान्तहरूले शिक्षा र शिक्षण प्रक्रियालाई बुझ्न तथा प्रभावकारी बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्। यी सिद्धान्तहरूले सिकाइ कसरी हुन्छ , कुन कुराले प्रभाव पार्छ र शिक्षकले कसरी सहयोग गर्नुपर्छ भन्ने कुरा व्याख्या गर्छन्। मुख्य रूपमा चारवटा प्रमुख सिद्धान्तहरू चर्चित छन्: व्यवहारवाद (Behaviorism), संज्ञानवाद (Cognitivism), निर्माणवाद(Constructivism) र सामाजिक संज्ञानवाद वा कनेक्टिभिज्म जस्ता आधुनिक दृष्टिकोणहरू। यी सिद्धान्तहरूले पाठ्यक्रम डिजाइन , शिक्षण विधि र मूल्यांकनमा फरक –फरक प्रभाव पार्छन्।

१ व्यवहारवाद (Behaviorism)

मनोविज्ञानको एक प्रमुख सिद्धान्त हो जसले मानव तथा जनावरको व्यवहारलाई वैज्ञानिक रूपमा अध्ययन गर्न जोड दिन्छ। यसअनुसार मनोविज्ञानको मुख्य विषय भनेको अवलोकन गर्न सकिने र मापन गर्न सकिने बाहिरी व्यवहार नै हो , आन्तरिक मनको अवस्था, भावना वा चिन्तन प्रक्रियालाई होइन। जोन बी. वाटसनलाई यसको संस्थापक मानिन्छ भने बी. एफ. स्किनरले यसलाई थप विकसित गरे। व्यवहारवादले भन्छ — व्यवहार वातावरणबाट प्राप्त उत्तेजना (Stimulus) र त्यसको प्रतिक्रिया (Response) को परिणाम हो। यसले क्लासिकल कन्डिसनिङ (पाभलोभ) र अपरन्ट कन्डिसनिङ (स्किनर) मार्फत सिकाइ प्रक्रियालाई व्याख्या गर्छ , जसमा पुरस्कार (Reinforcement) र सजाय (Punishment) ले व्यवहारलाई आकार दिन्छ।

यो सिद्धान्तले मनोविज्ञानलाई वस्तुनिष्ठ र प्रयोगात्मक विज्ञान बनाउने प्रयास गर्यो , जसले गर्दा शिक्षा , चिकित्सा र व्यवहार परिवर्तनका क्षेत्रमा ठूलो प्रभाव पार्यो। तर पछि यसको आलोचना पनि भयो किनभने यसले मानिसको आन्तरिक विचार, भावना र चेतनालाई पूर्ण रूपमा बेवास्ता गरेको ठानियो। तैपनि व्यवहारवादले सिकाइका व्यावहारिक विधिहरू (जस्तै: व्यवहार संशोधन) विकास गर्न महत्वपूर्ण योगदान दिएको छ।

व्यवहारवाद सिद्धान्तले सिकाइलाई बाहिरी उत्तेजना (Stimulus) र प्रतिक्रिया (Response) को सम्बन्धबाट व्याख्या गर्छ। यसअनुसार सिकाइ भनेको व्यवहार परिवर्तन हो जुन दोहोर्याइ , पुरस्कार (Positive Reinforcement) र सजाय (Punishment) मार्फत हुन्छ। इवान पाभलोभको क्लासिकल कन्डिसनिङ र बी. एफ. स्किनरको अपरेटिङ कन्डिसनिङ यसका मुख्य आधार हुन्। उदाहरणका लागि , राम्रो काम गरेमा प्रशंसा पाउँदा बच्चाले त्यो व्यवहार दोहोर्याउँछ। यो

सिद्धान्तले आधारभूत सीप सिकाउन (जस्तै: गुणन तालिका , व्याकरण नियम) प्रभावकारी हुन्छ तर रचनात्मकता र गहन समझमा कमजोर मानिन्छ।

२ संज्ञानवाद (Cognitivism)

मनोविज्ञानको एक प्रमुख सिद्धान्त हो जसले मानिसको व्यवहारलाई बुझ्नका लागि आन्तरिक मानसिक प्रक्रियाहरू (जस्तै: सोच्ने, बुझ्ने, स्मरण गर्ने, समस्या समाधान गर्ने, जानकारी प्रोसेस गर्ने आदि) मा जोड दिन्छ। व्यवहारवादले बाहिरी उत्तेजना र प्रतिक्रियालाई मात्र महत्व दिएको थियो भने संज्ञानवादले भन्छ — व्यवहार केवल वातावरणको प्रभावबाट होइन , बरु मस्तिष्कले जानकारीलाई कसरी ग्रहण गर्छ, संगठित गर्छ, भण्डारण गर्छ र प्रयोग गर्छ भन्ने कुराबाट निर्धारण हुन्छ। यो सिद्धान्त १९५० को दशकमा व्यवहारवादको विरोधमा विकसित भयो। यसका प्रमुख योगदानकर्ताहरूमा जिन पियाजे (Jean Piaget), उल्रिक नाइसर (Ulric Neisser) आदि छन्। संज्ञानवादले मस्तिष्कलाई कम्प्युटरसँग तुलना गर्छ जसले इनपुट (जानकारी) लिन्छ , प्रोसेस गर्छ र आउटपुट (व्यवहार वा निर्णय) दिन्छ।

यो सिद्धान्तले शिक्षा, सिकाइ र समस्या समाधानमा ठूलो प्रभाव पारेको छ। उदाहरणका लागि , पियाजेको संज्ञानात्मक विकास सिद्धान्त ले बच्चाहरूको सोच्ने तरिका उमेरअनुसार चार चरणहरू (Sensorimotor, Preoperational, Concrete Operational, Formal Operational) मा विकसित हुन्छ भन्छ। यसले शिक्षकहरूलाई विद्यार्थीको उमेर र पूर्वज्ञानअनुसार पाठ्यक्रम डिजाइन गर्न प्रेरित गर्छ। संज्ञानवादले भावना , चेतना र आन्तरिक प्रक्रियालाई महत्व दिएकाले व्यवहारवादको सीमालाई पूर्ति गरेको छ र आजको संज्ञानात्मक मनोविज्ञान (Cognitive Psychology), संज्ञानात्मक-व्यवहार थेरापी (CBT) आदि क्षेत्रहरूको आधार बनेको छ। यसले मानिसलाई निष्क्रिय प्रतिक्रियाकारी होइन, सक्रिय जानकारी प्रोसेसरको रूपमा हेर्छ।

संज्ञानवाद सिद्धान्तले सिकाइलाई मस्तिष्कभित्रको जानकारी प्रक्रिया (Information Processing) सँग जोड्छ। यसअनुसार विद्यार्थीले जानकारी प्राप्त गर्छन् , ध्यान दिन्छन् , छोटो अवधिको स्मृतिमा राख्छन् , दोहोर्याकउँछन् र दीर्घकालीन स्मृतिमा भण्डारण गर्छन्। जिन पियाजेका संज्ञानात्मक विकासका चार चरणहरू (Sensorimotor, Preoperational, Concrete Operational, Formal Operational) र जानकारी प्रक्रिया मोडेल यसका मुख्य योगदान हुन्। यो सिद्धान्तले पूर्वज्ञानमा आधारित सिकाइ , समस्या समाधान र तार्किक चिन्तनलाई जोड दिन्छ। शिक्षकले जानकारीलाई क्रमबद्ध र संरचित रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्छ।

३ निर्माणवाद (Constructivism)

मनोविज्ञान र शिक्षा मनोविज्ञानको एक महत्वपूर्ण सिद्धान्त हो जसले भन्छ कि ज्ञान वा सिकाइ व्यक्ति द्वारा निष्क्रिय रूपमा प्राप्त गरिने होइन, बरु सक्रिय रूपमा आफैं निर्माण गरिने प्रक्रिया हो। यसअनुसार सिक्ने व्यक्ति (learner) ले आफ्ना पूर्व अनुभव, ज्ञान र वातावरणसँगको अन्तर्क्रियाबाट नयाँ जानकारीलाई अर्थपूर्ण बनाउँछ र आफ्नो ज्ञान संरचना (schema) लाई परिवर्तन वा विस्तार गर्छ। यो सिद्धान्तले संज्ञानवादलाई आधार बनाएर विकसित भएको छ र व्यवहारवादको विपरीतमा आन्तरिक मानसिक प्रक्रिया र व्यक्तिगत अर्थ निर्माणमा जोड दिन्छ। प्रमुख योगदानकर्ताहरूमा जिन पियाजे (Jean Piaget) ले संज्ञानात्मक निर्माणवाद (Cognitive Constructivism) विकास गरे जसमा बच्चा ले assimilation र accommodation मार्फत ज्ञान निर्माण गर्छन् भने लेभ वाइगोत्स्की (Lev Vygotsky) ले सामाजिक निर्माणवाद (Social Constructivism) प्रस्तुत गरे जसमा सामाजिक अन्तर्क्रिया, भाषा र Zone of Proximal Development (ZPD) ले सिकाइलाई प्रभाव पार्छ।

यो सिद्धान्तले शिक्षा क्षेत्रमा क्रान्तिकारी प्रभाव पारेको छ किनकि यसले विद्यार्थीलाई passive receiver होइन, active constructor को रूपमा हेर्छ। शिक्षकको भूमिका facilitator वा guide बन्छ जसले discovery learning, problem-based learning, group discussion, scaffolding जस्ता विधिहरू प्रयोग गर्छ। नेपालको सन्दर्भमा पनि NCF र नयाँ पाठ्यक्रमहरूमा निर्माणवादी दृष्टिकोणलाई प्रोत्साहन दिइएको छ जसले विद्यार्थीको पूर्वज्ञान, अनुभव र सामाजिक सन्दर्भलाई महत्व दिन्छ। यसले आलोचनात्मक सोच, समस्या समाधान र जीवनोपयोगी सिकाइलाई बढावा दिन्छ तर यसको कार्यान्वयनमा शिक्षक तयारी, स्रोत र समयको चुनौती पनि रहन्छ। निर्माणवादले आजको आधुनिक शिक्षा, विशेष गरी inquiry-based र collaborative learning को आधार बनेको छ।

निर्माणवाद सिद्धान्तले भन्छ – सिकाइ भनेको विद्यार्थीले आफैं ज्ञान निर्माण गर्ने सक्रिय प्रक्रिया हो। नयाँ जानकारीलाई पुरानो अनुभव र सन्दर्भसँग जोडेर बुझिन्छ। लेभ वाइगोत्स्कीको Zone of Proximal Development (ZPD) र स्क्याफोल्डिङ अवधारणा यसका केन्द्रमा छन्। यसअनुसार शिक्षक facilitator बन्छन् र समूह कार्य, प्रोजेक्ट, अन्वेषण तथा सामाजिक अन्तरक्रियालाई महत्व दिइन्छ। यो सिद्धान्तले विद्यार्थीकेन्द्रित, जीवनसँग जोडिएको र रचनात्मक सिकाइलाई प्रोत्साहन गर्छ जसले आजीवन सिकाइ र आलोचनात्मक चिन्तन विकास गर्छ।

यी सिद्धान्तहरूको तुलना गर्दा व्यवहारवाद बाहिरी र शिक्षककेन्द्रित छ, संज्ञानवाद मस्तिष्क प्रक्रियामा केन्द्रित छ भने निर्माणवाद विद्यार्थीकेन्द्रित र सामाजिक छ। आधुनिक शिक्षामा

यिनको संयोजन आवश्यक छ – आधारभूत ज्ञानका लागि व्यवहारवाद , गहन समझका लागि संज्ञानवाद र उच्च स्तरको सिप विकासका लागि निर्माणवाद। नेपालको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम ढाँचाले पनि निर्माणवादी दृष्टिकोणलाई बढी जोड दिएको पाइन्छ।

२.२.१. व्यावहारवादी सिकादधान्तहरू र पाठ्यक्रमहरू र पाठ्यक्रममा तिनको प्रयोग

(Behaviouristic Learning Theories and their Implications to curriculum)

व्यावहारवादी सिकाइ सिद्धान्त (Behaviorism) मनोविज्ञान र शिक्षाशास्त्रको एक प्रमुख परम्परागत दृष्टिकोण हो जसले सिकाइलाई मुख्य रूपमा देख्न सकिने व्यवहारको परिवर्तन को रूपमा परिभाषित गर्छ। यो सिद्धान्तले मानिसको आन्तरिक मानसिक प्रक्रिया (जस्तै सोच , भावना वा चेतना) लाई बेवास्ता गर्दै बाह्य उत्तेजक (stimulus) र प्रतिक्रिया (response) बीचको सम्बन्धमा जोड दिन्छ। इवान पाभ्लोभको शास्त्रीय अनुबन्धन (Classical Conditioning), बी. एफ. स्किनरको सञ्चालित अनुबन्धन (Operant Conditioning) र थोर्नडाइकको प्रयास तथा त्रुटि सिद्धान्त (Trial and Error) यसका आधारभूत खम्बा हुन्। यसअनुसार सिकाइ वातावरणीय प्रभावबाट नियन्त्रित हुन्छ र पुरस्कार (reinforcement) ले इच्छित व्यवहारलाई बलियो बनाउँछ भने सजायले कमजोर पार्छ। शिक्षा क्षेत्रमा यो सिद्धान्तले व्यवहार परिवर्तनलाई मापनयोग्य र नियन्त्रणयोग्य बनाउने प्रयास गर्छ।

व्यावहारवादी सिद्धान्तले पाठ्यक्रमलाई उद्देश्यकेन्द्रित र व्यवहार-केन्द्रित बनाउन जोड दिन्छ। पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू स्पष्ट , मापनयोग्य र व्यवहारमा व्यक्त हुने गरी लेखिन्छन् (जस्तै: "विद्यार्थीले १०० मध्ये ९० अंक प्राप्त गरी गुणन तालिका लेख्न सक्नेछन्")। जटिल विषयवस्तुलाई स-साना एकाइहरूमा विभाजन गरी क्रमिक रूपमा सिकाइने (task analysis र programmed instruction) यसको मुख्य विशेषता हो। पाठ्यक्रममा अभ्यास , दोहोर्याइ (drill & practice), प्रत्यक्ष निर्देशन र तत्काल प्रतिपुष्टि (immediate feedback) लाई प्राथमिकता दिइन्छ। यसले आधारभूत सीपहरू (जस्तै वर्तनी , गणितका नियम, भाषा व्याकरण) लाई प्रभावकारी रूपमा सिकाउन मद्दत गर्छ।

पाठ्यक्रममा व्यावहारवादी सिद्धान्तको प्रयोग विशेष गरी प्रत्यक्ष शिक्षण विधि (direct instruction) मार्फत देखिन्छ। शिक्षकले स्पष्ट रूपमा देखाउँछन् , विद्यार्थीले नक्कल गर्छन् , बारम्बार अभ्यास गर्छन् र सही/गलतको आधारमा तुरुन्त पुरस्कार वा सुधार प्राप्त गर्छन्। नेपालको प्राथमिक तथा निम्न माध्यमिक तहका पाठ्यक्रममा गुणन तालिका रटाउने , अक्षर लेखन अभ्यास, बहुविकल्पीय प्रश्नहरू, नियमित युनिट परीक्षा, स्टार/तारिफ प्रणाली आदि यसका

व्यावहारिक उदाहरण हुन्। यस्ता क्रियाकलापले कक्षाको व्यवस्थापन सजिलो बनाउँछन् र ठूलो संख्याका विद्यार्थीलाई एकैचोटि एकै स्तरमा ल्याउन सहयोग गर्छन्।

व्यावहारवादी दृष्टिकोणबाट निर्मित पाठ्यक्रमका फाइदाहरूमा सजिलो मापन, दिगो सीप विकास, नियमित मूल्यांकन र व्यवहार नियन्त्रण प्रमुख छन्। यसले विशेष गरी प्रारम्भिक शिक्षा, व्यावसायिक तालिम र विशेष आवश्यकता भएका बालबालिकाको व्यवहार परिवर्तनमा प्रभावकारी साबित भएको छ। तर यसको आलोचना पनि उत्तिकै छ — यसले विद्यार्थीलाई निष्क्रिय बनाउँछ, रचनात्मकता, समस्या समाधान क्षमता र आन्तरिक प्रेरणालाई कम महत्व दिन्छ। आधुनिक शिक्षा प्रणालीमा यसलाई पूर्ण रूपमा प्रयोग गर्नु उपयुक्त नभई संज्ञानवादी र निर्माणवादी सिद्धान्तसँग मिसाएर प्रयोग गर्दा राम्रो नतिजा दिन्छ।

समग्रमा, व्यावहारवादी सिकाइ सिद्धान्तले पाठ्यक्रमलाई संरचित, उद्देश्यपूर्ण र परिणाममुखी बनाउने आधार प्रदान गर्छ। नेपाल जस्तो स्रोतसाधन सीमित देशमा ठूलो कक्षा आकार र आधारभूत साक्षरता अभियानमा यसको योगदान महत्वपूर्ण छ। तर वर्तमान समयमा २१औं शताब्दीका आवश्यकता (जस्तै critical thinking, collaboration, creativity) लाई सम्बोधन गर्न यो सिद्धान्तलाई अन्य आधुनिक सिद्धान्तहरूसँग संयोजन गरी प्रयोग गर्नु आवश्यक भएको छ। यसरी व्यावहारवाद शिक्षा सुधारको सुरुवाती बिन्दु बन्न सक्छ तर अन्तिम लक्ष्य होइन।

प्याभलभले आफ्नो प्रयोगमा कुकुरको स्वाभाविक उत्तेजना खानलाई अस्वभाविक उत्तेजना घन्टीसँग सम्बद्ध गराए अर्थात् खाना मासु प्लस भात देखदा र्याल निकाल्ने कुकुरको प्रतिक्रिया रेस्पोन्सलाई घन्टीको आवाजमा पनि सही प्रतिक्रिया निकाल्न अभ्यस्त गराए उनको निष्कर्ष थियो प्राणीका सबै व्यवहारहरूलाई वातावरणका केही उत्तेजनाहरूसँग सम्बद्ध गराउन सकिन्छ all behavior is a response to some stimulus in the environment bevel पको यस निष्कर्षलाई वाट्सनले मानवीय व्यवहार परिवर्तनमा सफलतापूर्वक प्रयोग गरी व्यावहारवादको जन्म दिए

वर्षनले आफ्नो प्रयोग ११ महिना अल्बर्ट नामक बालकमाथि गरे अल्बर्ट सेतो मुसो rat सँग डराउँथ्यो वाट्सनले मुसो र ठूलो आवाज loud noise सँगसँगै प्रस्तुत गरेर बिस्तारै ठूलो आवाज अनुपस्थिति गराउँदै अल्बर्टलाई मुसोसँग नडराउने बानीको विकास गराए जसबाट वाट्सनले प्रमाणित गरी मानवीय व्यवहार कुनै वातावरणीय उत्तेजनाको प्रतिक्रिया हो अर्थात् हामी कसरी व्यवहार देखाउँछौं र किन व्यवहार निर्माण द्वारा प्रदर्शन गर्न सक्छौं प्रमाणित गर्न सक्छौं अर्को शब्दको प्रभाव नभई वातावरणको प्रत्यक्ष प्रभाव परेको हुन्छ मानवीय व्यवहारहरूको निर्माणमा वंशाणका सट्टा वातावरणको प्रमुख हात हुन्छ।

व्यवहारवादी सिद्धान्तका पुनर्बलयुक्त पुनर्बलीय पुरस्कार केन्द्रित आदि विभिन्न प्रकृतिका हुन्छन् यस सिद्धान्तले सिकाएका यान्त्रिक प्रकृतिको मान्दछ र यसका लागि सिकाइको उपयुक्त वातावरण हुनुपर्ने कुरामा जोड दिन्छ उचित वातावरणमा प्राणीमा चाहेका व्यवहार निर्माण हुने अपेक्षित उद्देश्य प्राप्त गर्न सक्ने हुनाले पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा विषयवस्तुको संगठन राम्रोसँग हुनुपर्ने र विषयवस्तु संगठनमा सरल देखि जटिल तर्फ जानुपर्ने अवस्था आउँदछ। भन्ने कुरामा यस सिद्धान्तले जोड दिन्छ पाठ्यक्रममा पुनर्बलको व्यवस्था हुनुपर्दछ। यसले विद्यार्थीको सिकाई प्रति प्रेरणा जागरण गर्दछ र उद्देश्य प्राप्तिका सरलता प्राप्त हुन्छ समग्रमा भन्दा यस बादले पाठ्यक्रममा निम्न अनुसारको प्रयोगमा ध्यान रहेको पाइन्छ

१ व्यवहारवादी मनोवैज्ञानिकहरूले संरचनावादी र कार्यवादी मनोविज्ञानहरूले प्रयोग गरिरहेको व्यवहार अध्ययनका विचारलाई नकार्छ अर्थात् संरचनावाद र कार्यवाद विषयगतलाई वस्तुगत मापनयोग्य अवलोकन योग्य र वैज्ञानिक विधिमा परिवर्तन गराउन व्यवहारवादले सबैभन्दा ठूलो योगदान मानिन्छ शिक्षा शिक्षणका क्षेत्रमा यस्तो वैज्ञानिक विधिको प्रयोग व्यवहारवादको महत्त्वपूर्ण शैक्षिक प्रयोग हो

२ बालबालिकाको व्यवहार निर्माण र व्यवहार परिवर्तनमा वातावरणको भूमिका प्रथम स्थानमा वंशानु को भूमिका द्वितीय स्थानमा रहेको हुन्छ। भन्ने व्यवहारवादको दावा हो। यस्ता नयाँ चिन्तन नयाँ विचार र नयाँ सिद्धान्तले बालबालिकाको वृद्धि र विकासमा नयाँ प्रभावकारी र वातावरणको निर्माणमा क्रान्तिकारी परिवर्तन ल्यायो यो शिक्षा शिक्षण क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण प्रयोग हो।

३ व्यवहारवादले प्राणीका नचाहिँदा व्यवहार हटाउन र चाहेका व्यवहारहरू निर्माण गर्न दण्ड र अप्रिय कार्यहरू बदला पुनर्बल र पुरस्कार प्रधानता दियो शिक्षा शिक्षणको क्षेत्र मा यसले शिक्षा क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण प्रयोग मानिय

४ व्यवहारवादले शिक्षाका लक्ष्य र उद्देश्यहरू जोडदियो भने यसको लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्तिका लागि व्यवहारवादले प्रयोग गर्ने भूमिका विशेष जोड दियो जुन शिक्षा क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण प्रयोग हो।

समिष्टिमा भन्दा व्यवहारवादी सिद्धान्त अनुसार पाठ्यक्रममा उचित वातावरणको प्रयोग पुनर्बल प्रेरणाको प्रयोग वस्तुको सरलबाट जटिल तर्फको संगठित शिक्षण आवश्यकता क्रियाकलाप सहितको भूमिका विद्यार्थीहरूको सक्रियता सहभागिता उत्तेजनाको प्रयोगबाट सही प्रक्रियाको छनोट गर्न सकिने वातावरण र अभ्यास साथै उपयुक्त र सन्तुष्टि प्राप्तिको पुरस्कार प्रयोग हुनुपर्ने कुरामा विशेष जोड दिन्छ यसवादको पाठ्यक्रममा हुने यस्तो प्रयोगलाई निकै महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

२.२.२ संज्ञानवादी सिकाई सिद्धान्तहरू र पाठ्यक्रममा तिनको प्रयोग (Cognitivist Learning Theories and Their Implications to curriculum)

संज्ञानवादी सिकाई सिद्धान्त (Cognitivism Learning Theory) शिक्षा मनोविज्ञानको एक महत्वपूर्ण सिद्धान्त हो जसले सिकाइलाई मानसिक प्रक्रियाहरू (mental processes) को रूपमा व्याख्या गर्छ। यो सिद्धान्तले सिकाइलाई जानकारी ग्रहण गर्ने , प्रशोधन गर्ने , स्मृतिमा भण्डारण गर्ने , बुझ्ने र पुनः प्रयोग गर्ने सक्रिय प्रक्रिया मान्छ। व्यवहारवादले बाह्य व्यवहारलाई मात्र जोड दिएकोमा संज्ञानवादले आन्तरिक संज्ञानात्मक प्रक्रिया (जस्तै ध्यान, स्मृति, समस्या समाधान, मेटाकग्निसन) लाई केन्द्रमा राख्छ। यसका प्रमुख योगदानकर्ताहरूमा जिन पियाजे (संज्ञानात्मक विकासका चरणहरू), जेरोम ब्रुनर (Discovery Learning र Spiral Curriculum), डेभिड असुबेल (Meaningful Learning र Advance Organizers) आदि छन्। यस सिद्धान्तअनुसार विद्यार्थी निष्क्रिय प्राप्तकर्ता होइनन्, बरु सक्रिय जानकारी प्रशोधक हुन्छन् जसले पुरानो ज्ञानसँग नयाँ जानकारी जोडेर अर्थ निर्माण गर्छन्। यसले रटाइभन्दा बुझाइ , उच्च स्तरको चिन्तन र दीर्घकालीन सिकाइलाई प्रोत्साहन गर्छ। संज्ञानवादीका मुख्य शैक्षिक प्रयोग निम्न अनुसार छन् ।

१ सिकाईमा सम्पूर्णतालाई ग्रहण गर्ने पद्धतीको बिकास संज्ञानवादले गरेको हो । आंशिक सिकाईको सट्टा सम्पूर्ण पद्धतिको विकास संज्ञानवादको महत्वपसर्ण योगदान हो ।

२ संज्ञानवनदले मानिसको मानसिम प्रकृया क्षामता र दक्षता जोड दिन्छ। गुणात्मक सिकाईको

३ बिद्दालयका विभिन्न तहका पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा पुर्ण रुपमा संगठनात्मक संरचना ध्यान दिने गरीएको छ यो संज्ञाननत्मक महत्वपुर्ण शैक्षिक प्रयोग हो ।

४ शिक्षा शिक्षणमा सम्पुर्णताको प्रस्तुती स्पष्टता तस्वीर सामिप्यता जस्ता कुराहरुबाट वातावरणको निर्माणमा आदी संज्ञानवादको उपज हो।यस्लाई पनि ठुलो शैक्षिक प्रयोग मानिन्छ ।

५ शिक्षण सिकाइ जहीले पनि अर्थ पुर्ण हुनुपर्दछ । व्याबहारीक हुनुपर्दछ र उदेयमूलक हुनुपर्दछ । यो संज्ञानवाद महत्वपुर्ण शैक्षिक प्रयोग हो ।

६ बिद्दालयमा राम्रो संगठनात्मक वातावरण संस्थागत योजना समूह गतिशिलता शिक्षा शिक्षणका अनिवार्य पक्षहरु हुन ।आधारहरु हुन यस्ता पक्षहरुको बिकासमा जोड दिनु संज्ञानवादको महत्वपुर्ण योगदान मानिन्छ ।

७ यस्तले टुके खाना पद्धती लाई नकाछे अन्धो प्रयत्न र लाई नकाछे र स्वतन्त्र रूपको मानसिक पद्धतिमा जोड दिनुलाई महत्वपूर्ण शैक्षिक प्रयोग मानिन्छ ।

समष्टिमा भन्दा समस्याको छनोट समस्याको पहिचान चरणबद्ध सिकाई अर्थपूर्ण सिकाई प्रत्यक्षकरण आकस्मिक सिकाई सम्पूर्ण सिकाई प्रेरणायुक्त सिकाई एकीकृत सिकाई संगठनात्मक सिकाई उद्देश्यपूर्ण सिकाई र मानसिक प्रक्रिया अनुसार सिकाई संज्ञानवादका शैक्षिक योगदानहरू हुन् ।

यस प्रकार समष्टिमा भन्दा संज्ञानवादी सिकाइका सिद्धान्तले अन्तरदृष्टि प्रत्यक्षकरण पूर्णता जटिल मानसिक प्रक्रिया आदिमा विशेष जोड दिँदै त्यस्तै अनुरूप सिकारुको व्यक्तिगत भिन्नतामा जोड दिने निरर्थक प्रयासका सट्टामा सार्थक प्रयास गराउने सिकारमा प्रेरणा जगाउने पूर्ण अनुभव अन्तरदृष्टिको प्रयोग गर्न सक्छ विषयवस्तुहरूको छनोट र त्यसै अनुरूप विषयवस्तु संगठनमा जोड दिने गरी विकास गराउने अर्थपूर्ण शिक्षण हुनुपर्ने अर्थपूर्ण प्रत्यक्षकरण गरी चिन्तन मनन गर्न सक्ने शिक्षकले यसै किसिमका समस्या समाधान गर्न सक्ने सिकाई सिकाउँदा आंशिक नभईकन पूर्णरूपमा सिकाउने पाठ्यक्रम यस सिद्धान्तले जोड दिएको छ। पाठ्यक्रमले ठोस सामग्री प्रयोग समस्या समाधान विधिको पूर्ण रूपमा सिकाईको प्रयोग निरन्तर सिकाइएको प्रयोग सिकाई केन्द्रीय मध्यस्त संरचनाको विकास गर्न सक्ने सिकाई सिकाउन सक्नुपर्दछ भने सिद्धान्तले जोड दिएको छ

२.२.३ निर्माणवादी सिकाई सिद्धान्त र पाठ्यक्रममा तिनको प्रयोग (**constructivist learning theories and their implications to curriculum**)

निर्माणवाद एक छुट्टै सोचका मनोविज्ञान हो। यसको सिकाइको आधार सामाजिक परिवेश हो सामाजिक संरचना हो र सामाजिक अन्तरक्रिया हो। समाजका मानिसहरूले विचार सामाजिक विषयवस्तु सामाजिक घटना र तिनको अन्तरक्रिया कारणबाट व्यक्तिले नयाँ कुराहरू निर्माण गर्दछ रचना गर्दछ यस्तो नयाँ रचना सिर्जना सिर्जना नै सिकाइ हो यो सिद्धान्तका मुख्य मनोवैज्ञानिकका रूपमा भिगोत्सी लाई मानिन्छ भिगोत्सिका सिकारु समाजमा बस्दछ सिकारुले सामाजिक वातावरणसँग अन्तरक्रिया गरेर मात्र सिक्दछ

जिन पियाजे को सिकाईको सिद्धान्त पनि निर्माणवादी सिद्धान्त हो विद्यार्थीका अनुसार व्यक्तिले बाल्यावस्थाबाट नै क्रमिक रूपमा सरलबाट जटिल तर्फको सिकाइका संरचनाहरूको निर्माण गर्दछ सिकाई व्यक्तिको सक्रियताका आधारमा हुने गर्दछ यसैगरी जेरम बर्नर डेभिड लाउँस बेल ग्लासरफिल्ड लाई पनि निर्माणवादी सिद्धान्तकार मानिन्छ सिकाईप्रति सबै निर्माणवादी

सिद्धान्तकारका साझा धारणाहरूलाई सिकाइलाई गतिशील प्रक्रिया सक्रिय र अन्तरक्रियात्मक प्रक्रिया ज्ञानमो निर्माता विकासशील प्रक्रियालाई मानिन्छ सिकाई प्रत्यावर्तन सिकिन्छ र पाठ्यक्रम त्यसै अनुसार हुनुपर्दछ भनिन्छ ।

निर्माणवादी सिकाइ सिद्धान्त (Constructivism Learning Theory) एक आधुनिक शिक्षण दर्शन हो जसले भन्छ कि सिकारुले ज्ञानलाई निष्क्रिय रूपमा ग्रहण गर्दैनन् बरु आफ्नै सक्रिय प्रक्रियाद्वारा निर्माण गर्छन्। यस सिद्धान्तका अनुसार ज्ञान व्यक्तिगत अनुभव , पूर्व ज्ञान र वातावरणसँगको अन्तरक्रियाबाट बन्छ। जीन पियाजे (व्यक्तिगत निर्माणवाद) र लेभ भिगोत्स्की (सामाजिक निर्माणवाद) यसका प्रमुख सिद्धकर्ता हुन्। पियाजेले सिकाइलाई संज्ञानात्मक संरचना (schema) को assimilation र accommodation प्रक्रियासँग जोडे भने भिगोत्स्कीले सामाजिक अन्तरक्रिया , Zone of Proximal Development (ZPD) र सहयोगी सिकाइलाई जोड दिए। यस सिद्धान्तले सिकाइलाई व्यक्तिगत तथा सामाजिक अर्थ निर्माणको प्रक्रियाको रूपमा हेर्छ।

पाठ्यक्रम निर्माणमा निर्माणवादी सिद्धान्तको प्रयोग गर्दा विषयवस्तु केन्द्रित (subject-centered) भन्दा बढी सिकारु केन्द्रित (learner-centered) दृष्टिकोण अपनाइन्छ। पाठ्यक्रमलाई कठोर तथा पूर्व-निर्धारित ज्ञानको सूची बनाउनुको सट्टा सिकारुको पूर्व अनुभव , रुचि र वास्तविक जीवनसँग जोड्ने गरी डिजाइन गरिन्छ। यसमा समस्या समाधान (problem-solving), अनुसन्धान-आधारित सिकाइ (inquiry-based learning), परियोजना कार्य (project-based learning) र सन्दर्भ-आधारित सिकाइ (contextual learning) लाई प्राथमिकता दिइन्छ। पाठ्यक्रमको उद्देश्य ज्ञानको स्मरण मात्र नभई बुझाइ, विश्लेषण र नयाँ अर्थ निर्माण गर्ने क्षमता विकास गर्नु हुन्छ।

पाठ्यकक्षमा निर्माणवादी सिद्धान्तको प्रयोग गर्दा शिक्षकको भूमिका जानकारी दिने व्यक्ति (instructor) बाट परिवर्तन भएर सिकाइको सहजकर्ता (facilitator) वा मार्गदर्शक (guide) बन्छ। विद्यार्थीहरूलाई समूहमा काम गर्ने, छलफल गर्ने, प्रयोगात्मक कार्य गर्ने, केस स्टडी विश्लेषण गर्ने र आफ्नै पूर्व धारणालाई चुनौती दिने अवसर दिइन्छ। उदाहरणका लागि विज्ञानको पाठमा सिद्धान्त सिकाउनुको सट्टा विद्यार्थीहरूलाई प्रयोगशालामा आफैं अन्वेषण गर्न लगाइन्छ र उनीहरूको निष्कर्षबाट ज्ञान निर्माण गरिन्छ। यसले विद्यार्थीमा स्वतन्त्र चिन्तन , रचनात्मकता र आलोचनात्मक सोचको विकास गर्छ।

निर्माणवादी दृष्टिकोणबाट बनेको पाठ्यक्रमले विद्यार्थीलाई वास्तविक जीवनका चुनौतीहरू सामना गर्न सक्षम बनाउँछ। यसले परम्परागत रटाइमा आधारित शिक्षणको कमजोरी हटाउँदै दीर्घकालीन बुझाइ र सीप विकासमा जोड दिन्छ। नेपालको सन्दर्भमा पनि राष्ट्रिय पाठ्यक्रममा आधारभूत तथा माध्यमिक तहमा सक्रिय सिकाइ , परियोजना कार्य र जीवनोपयोगी शिक्षालाई समावेश गरेर

निर्माणवादी सिद्धान्तको प्रभाव देखिन्छ। यसले शिक्षालाई थप अर्थपूर्ण , समावेशी र विद्यार्थीको व्यक्तिगत विकाससँग जोड्ने बनाउँछ।

समष्टिगत रूपमा भन्दा निर्माणवादी हरूले सिकारु केन्द्रित पाठ्यक्रम विश्वास गर्दछ भिगोत्सीको collaborative learning ले शिक्षकको सहजकर्ता विद्यार्थीको सक्रिय सहभागी र पाठ्यक्रमलाई विद्यार्थीको सकारात्मक ज्ञानात्मक पक्षको विकास गराउन माध्यम का रूपमा व्याख्या गर्दछ विद्यार्थीको नयाँ नयाँ ज्ञानको निर्माण गर्ने र meaningful Maker का रूपमा क्रियाशील रहने पाठ्यक्रमलाई यस बादले मान्यता दिएको छ विद्यार्थीको आफ्ना पूर्व अनुभव पूर्व संगठन गर्न सक्यो भने नयाँ नयाँ ज्ञानको अर्थपूर्ण रूपमा निर्माण गर्न सक्ने बढी ज्ञान भएका जाने विद्यार्थीले कम ज्ञान भएका विद्यार्थीलाई सिकाउन सक्ने शिक्षकको सहजकर्ताको भूमिका रहेने प्रकारको पाठ्यक्रम यस सिद्धान्तले व्याख्या गर्दछ शिक्षण सिकाई निम्नानुसार हुने पाठ्यक्रम हुनुपर्दछ ।

१ शिक्षाले विकासको नेतृत्व गर्नुपर्दछ

२ समस्या समाधान संयुक्त प्रयास

३ शिक्षण अर्थपूर्ण र सम्बन्धित हुनुपर्दछ

४ नयाँ ज्ञानको निर्माण

५ अवधारणाको निर्माण

६ tools and signs को राम्रो प्रयोग

७ drawing thing to drawing speech निर्माणवादले पूर्व प्राथमिक तहको पाठ्यक्रम चिज वस्तुको नक्सा बनाई भाषाको विकास गराउने विधिमा आधारित हुनुपर्दछ भनेका छन् ।

निष्कर्ष

सिकाइका मुख्य सिद्धान्तहरू —व्यवहारवादी, संज्ञानवादी र निर्माणवादी —ले शिक्षण तथा पाठ्यक्रम विकासमा क्रमिक रूपमा विकास हुँदै आएका फरक-फरक दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्छन्। व्यवहारवादी सिद्धान्तले सिकाइलाई उत्तेजना-प्रतिक्रिया (stimulus-response) र सुदृढीकरण (reinforcement) मार्फत व्यवहार परिवर्तनको रूपमा हेर्छ , जसले पाठ्यक्रममा संरचित , दोहोरिने अभ्यास, पुरस्कार-दण्ड प्रणाली र विषयकेन्द्रित , शिक्षक निर्देशित शिक्षणलाई प्राथमिकता दिन्छ।

संज्ञानवादी सिद्धान्तले मस्तिष्कको आन्तरिक प्रक्रिया , स्मृति, बुझाइ र संज्ञानात्मक संरचनामा जोड दिई पाठ्यक्रमलाई तार्किक क्रममा व्यवस्थित , समस्या समाधान र अवधारणा विकासमा केन्द्रित बनाउँछ , जसले विद्यार्थीको मानसिक प्रक्रियालाई सक्रिय बनाउँछ। निर्माणवादी सिद्धान्तले सिकाइलाई व्यक्तिगत तथा सामाजिक अन्तरक्रियाद्वारा ज्ञानको सक्रिय निर्माणको रूपमा व्याख्या गर्दै पाठ्यक्रमलाई सिकारुकेन्द्रित , अनुसन्धानमूलक, परियोजना-आधारित र वास्तविक जीवनसँग जोडिएको बनाउँछ , जसले रचनात्मकता, आलोचनात्मक सोच र दीर्घकालीन बुझाइलाई बढावा दिन्छ। यी तीनै सिद्धान्तहरूको संयोजनले आधुनिक पाठ्यक्रमलाई सन्तुलित , समावेशी र प्रभावकारी बनाउन मद्दत गर्छ , जसमा नेपालको सन्दर्भमा पनि व्यवहारवादी आधारबाट सुरु भएर संज्ञानवादी र निर्माणवादी दृष्टिकोणतर्फ क्रमिक रूपान्तरण हुँदै गएको छ , जसले शिक्षालाई थप अर्थपूर्ण र विद्यार्थीको समग्र विकाससँग जोड्ने बनाएको छ।

प्रश्नहरू

१ छोटो उत्तर आउने प्रश्नहरू (Short Answer Questions)

1. सिकाइका मुख्य तीन सिद्धान्तहरूको नाम लेख्नुहोस्।
2. व्यवहारवादी सिद्धान्तका प्रमुख प्रतिपादकहरू को-को हुन्?
3. संज्ञानवादी सिद्धान्तमा सिकाइलाई कसरी व्याख्या गरिन्छ?
4. निर्माणवादी सिद्धान्तका अनुसार शिक्षकको मुख्य भूमिका के हुन्छ?
5. व्यवहारवादी सिद्धान्तमा सुदृढीकरण (reinforcement) को महत्व के हो?
6. Zone of Proximal Development (ZPD) कुन सिद्धान्तसँग सम्बन्धित छ?
7. संज्ञानवादी सिद्धान्तले पाठ्यक्रममा कस्तो क्रमलाई जोड दिन्छ?
8. निर्माणवादी पाठ्यक्रममा समस्या-समाधान (problem-solving) लाई किन महत्व दिइन्छ?
9. व्यवहारवादी शिक्षणमा पुरस्कार र दण्डको प्रयोग कसरी हुन्छ?
10. तीनवटा मुख्य सिद्धान्तहरूमा सिकारुको भूमिका कसरी फरक छ?

२ लामो उत्तर आउने प्रश्नहरू (Long Answer Questions)

1. व्यवहारवादी सिकाइ सिद्धान्तको व्याख्या गर्दै यसका प्रमुख विशेषताहरू र पाठ्यक्रम निर्माण तथा शिक्षणमा यसको प्रयोग/प्रभावबारे वर्णन गर्नुहोस्।
2. संज्ञानवादी सिकाइ सिद्धान्तका मुख्य अवधारणाहरू (जस्तै: schema, information processing) उल्लेख गर्दै पाठ्यक्रममा यसको प्रभाव र प्रयोगका उदाहरण दिनुहोस्।

3. निर्माणवादी सिकाइ सिद्धान्त (व्यक्तिगत र सामाजिक निर्माणवाद) को विस्तृत व्याख्या गर्दै पाठ्यक्रमलाई सिकारुकेन्द्रित बनाउन यसले कसरी योगदान दिन्छ भन्ने स्पष्ट गर्नुहोस्।
4. व्यवहारवाद, संज्ञानवाद र निर्माणवादका बीचका मुख्य भिन्नताहरू तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्दै प्रत्येकको पाठ्यक्रम विकासमा प्रभावबारे चर्चा गर्नुहोस्।
5. आधुनिक शिक्षामा यी तीन सिद्धान्तहरूको संयोजनले कसरी प्रभावकारी तथा सन्तुलित पाठ्यक्रम र शिक्षण प्रक्रिया निर्माण गर्न मद्दत गर्छ ? नेपालको सन्दर्भमा उदाहरणसहित व्याख्या गर्नुहोस्।

३ बहुविकल्पीय प्रश्नहरू (Multiple Choice Questions)

1. सिकाइका मुख्य सिद्धान्तहरू मध्ये कुनले सिकाइलाई उत्तेजना-प्रतिक्रिया (stimulus-response) को रूपमा हेर्छ?
 - a) संज्ञानवाद
 - b) निर्माणवाद
 - c) व्यवहारवाद
 - d) कनेक्टिभिज्म
2. व्यवहारवादी सिद्धान्तका प्रमुख सिद्धकर्ता को हुन्?
 - a) जीन पियाजे
 - b) बी. एफ. स्किनर
 - c) लेभ भिगोत्स्की
 - d) जेरोम ब्रुनर
3. संज्ञानवादी सिद्धान्तमा सिकाइको मुख्य प्रक्रिया के हो?
 - a) सुदृढीकरण
 - b) सामाजिक अन्तरक्रिया
 - c) जानकारी प्रशोधन (information processing)
 - d) व्यवहार परिवर्तन
4. निर्माणवादी सिद्धान्त अनुसार ज्ञान कसरी बन्छ?
 - a) शिक्षकबाट प्रत्यक्ष हस्तान्तरण
 - b) सिकारुले आफैं सक्रिय रूपमा निर्माण गर्छन्
 - c) दोहोरिने अभ्यासबाट
 - d) पुरस्कारबाट
5. पाठ्यक्रममा व्यवहारवादी सिद्धान्तको प्रयोगले कुन कुरालाई जोड दिन्छ?
 - a) संरचित अभ्यास र मापनयोग्य उद्देश्यहरू

b) संरचित अभ्यास र मापनयोग्य उद्देश्यहरू

c) समूह छलफल

d) पूर्व ज्ञानको निर्माण

6. संज्ञानवादी पाठ्यक्रममा कुनलाई प्राथमिकता दिइन्छ?

a) रटाइ र दोहोर्याइ

b) तार्किक क्रम र अवधारणा विकास

c) परियोजना कार्य

d) सामाजिक अन्तरक्रिया

7. निर्माणवादी शिक्षणमा शिक्षकको भूमिका के हो?

a) जानकारी दिने व्यक्ति

b) सिकाइको सहजकर्ता/मार्गदर्शक

c) मूल्यांकनकर्ता मात्र

d) नियन्त्रक

8. Zone of Proximal Development (ZPD) कुन सिद्धान्तसँग जोडिएको छ?

a) व्यवहारवाद

b) संज्ञानवाद

c) निर्माणवाद (सामाजिक)

d) व्यवहारवाद

9. कुन सिद्धान्तले पाठ्यक्रमलाई विषयकेन्द्रित बनाउन जोड दिन्छ?

a) निर्माणवाद

b) संज्ञानवाद

c) व्यवहारवाद

d) सबैले

10. आधुनिक पाठ्यक्रममा यी सिद्धान्तहरूको संयोजनले के फाइदा दिन्छ?

a) केवल रटाइ बढाउँछ

b) सन्तुलित, समावेशी र विद्यार्थीकेन्द्रित शिक्षण

c) शिक्षककेन्द्रित मात्र

d) कुनै फाइदा छैन

उत्तरकुञ्जीका

१. c	२. b	३. c	४. b	५. a	६. b	७. b	८. c	९. c	१०. b
------	------	------	------	------	------	------	------	------	-------